

ZIELONOGÓRSKIE SEMINARIA JĘZYKOZNAWCZE
BLISKIE OTOCZENIE CZŁOWIEKA. LEKSYKA, TEKSTY, DYSKURSY

Iwona Pałucka-Czeraniak
Uniwersytet Zielonogórski

MECHANIZMY KSZTAŁTOWANIA SIĘ JĘZYKA URZĘDOWEGO W DOKUMENTACH MAŁEJ WSPÓLNOTY CECHOWEJ (NA MATERIALE REGESTRU POGŁÓWNEGO JAKO TEŻ I SKŁADKI RÓŻNEJ Z LAT 1757-1779)

Niniejszy artykuł jest poświęcony wpływowi administracyjnego przymusu na stabilizowanie się zachowań komunikacyjnych pisarzy cechowych oraz kształtowanie się nazewnictwa dotyczącego obowiązków finansowych małej wspólnoty miejskiej. Jednym z istotnych elementów życia społecznego w mieście XVI-XVIII w. były cechy, w których skupiali się rzemieślnicy. Zapewniały one swoiste bezpieczeństwo wykonywania zawodu oraz dzięki posiadanym przywilejom zabezpieczały zbytni produkt na określonym terenie. Jako małe wspólnoty, stanowiące część struktury miejskiej, korzystały z określonych praw i wolności, ale też wypełniały obowiązki wobec miasta. Ich istnienie dokumentują dziś zachowane księgi miejskie i cechowe. W literaturze przedmiotu powstało już wiele prac, opisujących na ich podstawie rozmaite aspekty języka, gatunku, stylu¹, właściwych dla tych społeczności. W zachowanych tekstach sprawozdań finansowych

¹ Zob. m.in. J. Kość, *Księgi miejskie jako źródło do historii odmian polszczyzny*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin 1992, s. 39-48; D. Lech-Kirstein, *Księgi cechowe miasta Opola jako cenne źródło nazw osobowych*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Giefling, M. Graf, Poznań 2010, s. 609-620; K. Marczyk, *Standaryzacja struktury protokołów rozpraw w księgach sądowych birżańskich*, [w:] *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. M.T. Lizisowa, Kraków 2005, s. 201-211; M.T. Michalewska, *Jezyk polskich protokołów woźnickich XVII w. Część I*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCCCXLV, *Prace Językoznawcze*, z. 51, Kraków 1977; eadem, *Terminologia administracyjno-prawna w XVII-wiecznych księgach: cechowej i miejskiej miasta Woźnik*, „Kwartalnik Opolski” 1970, nr 3, s. 68-83; H. Wiśniewska, *Kultura językowa rzemieślników przemysłowych w XVII wieku*, [w:] eadem, *Jezyk polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI-XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 41-56; E. Woźniak, *Elementy stylu urzędowego w „Księdze cechu szewców” w Pabianicach (1561-1783)* w *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 1998, t. XLIII, s. 145-158; eadem, *Sposoby identyfikowania osób w dwóch pabianickich księgach cechowych (XVI-XVIII w.)*, „Onomastica” 2001, XLVI, s. 221-243; J. Żurawska-Chaszczewska, *Obyczaje rzemieślnicze i ich odbicie w polszczyźnie historycznej*, [w:] *Jezyk. Religia. Tożsamość*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, t. 1, Głogów 2007, s. 77-89.

konfraterni przechowały się językowe ślady obyczajów społecznych. Dostarczają one wiedzy na temat sposobów wywierania wpływu przez urząd miejski na kształtowanie się wzorów zachowań językowych cechu piwowarów krakowskich. Celem tego artykułu jest zatem uzupełnienie wiedzy o komunikacyjnych obyczajach cechu piwowarów krakowskich, przedstawionych już w monografii poświęconej stabilności i wariantywności protokołów cechowych², na podstawie niezbadanej dotąd księgi rachunkowej, pozostającej w rękopisie. Nowy materiał dostarcza nie tylko wielu uzupełniających informacji z zakresu historii cechu i miasta, ale przede wszystkim pozwala na wskazanie mechanizmów nadawania sprawozdaniom finansowym takiego kształtu, jaki jest uznawany przez urząd miasta za poprawny, pełny, bezpieczny i wygodny. Wyraża się to w wymogach właściwej treści, kompozycji i języka formularza. Niniejszy artykuł jest zatem próbą uzupełnienia wiedzy o kształtowaniu się języka urzędowo-kancelaryjnego³ pod wpływem czynników organizacyjnych, narzucanych całym wspólnotom miejskim oraz ludziom i organizacjom składającym się na tę wspólnotę. Na podstawie obserwowanych zapisów przyjmuje się, że uwarunkowania społeczne wymuszały na mniejszych wspólnotach zachowania komunikacyjne pożądane z punktu widzenia instytucji wyższej instancji, czyli urzędu radzieckiego. Ma to niewątpliwie wpływ na cechy leksykalne, genologiczne, a nawet graficzny układ dokumentów przedkładanych urzędowi.

Materiał źródłowy

Materiał źródłowy pochodzi z rękopisu *Regestr pogłównego jako też i składki różnej z lat 1757-1779*. Zawiera on w sobie 49 stron rachunków rocznych cechu piwowarów krakowskich, zredagowanych przez różnych pisarzy. Ze względu na podobieństwo

² I. Pałucka-Czerniak, *Stabilność i wariantywność języka protokołów w „Księdze cechu piwowarów krakowskich (1729-1780)” w ujęciu genologicznym i pragmalingwistycznym*, Zielona Góra 2017. Tu też bibliografia drobniejszych prac autorki, związanych z tym tematem.

³ Zob. K. Banderowicz, *O stylu urzędowym poznańskich archiwaliów doby średniopolskiej*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 37-46; M. Cybulski, *Norma języka literackiego wobec normy rękopiśmiennych tekstów urzędowych z XVII wieku*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, s. 17-28; S. Gajda, *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole 2004, s. 19-31; E. Malinowska, *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, [w:] *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013, s. 167-486; M.T. Michalewska, *Terminologia administracyjno-prawna w XVII-wiecznych księgach...*, s. 68-83; R. Piętkowa, *Gatunki stylu urzędowego – wzorce i realizacja*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 96-108; M. Siuciak, *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, [w:] *Odmiany stylowe...*, s. 285-298; M. Wojtak, *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, s. 131-141; *eadem*, *Styl urzędowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993, s. 147-162.

zapisów w księdze cechowej (*Księga cechu piwowarów krakowskich...*) i w registrach z dużą dozą pewności można stwierdzić, że w latach 1757-1764 i 1767, 1770, 1772 zapisy w rejestrze tworzy pisarz cechowy Marcin Sienkowski, w roku 1765 Pączkowski (najprawdopodobniej Stanisław, pisarz spoza cechu), w latach 1756, 1768, 1771, 1776-1779 Ignacy Hendel (notariusz cechowy), a w roku 1774 Maciej Czubiński (również pisarz cechowy). Autorstwo protokołów w księdze cechowej łatwiej jest identyfikować ze względu na podawane w czasie elekcji nazwisko pisarza cechowego. Jednakże pełnienie funkcji notariusza w cechu nie zawsze idzie w parze z tworzeniem zapisów w księdze rachunkowej, zwłaszcza w latach 70. XVIII w. Jest to pierwsza nowa refleksja⁴ dotycząca zaistnienia swoistego przymusu, który kształtował obyczaj komunikatywny wspólnoty cechowej. Jako że księga rachunkowa była sprawdzana w kancelarii miejskiej, wpisy do niej tworzyli szczególnie uprawnieni bracia cechowi, pisarze cieszący się wyjątkowym zaufaniem wspólnoty, uznawani za posiadających odpowiednie doświadczenie. Spośród osób piśmiennych, dopuszczonych do redagowania protokołów cechowych, wybierano zatem te, które najlepiej nadawały się do wytworzenia sprawozdania finansowego, nawet jeśli oznaczało to zaburzenie podziału funkcji cechowych.

Wydaje się, że ludzie niezbyt biegli w tworzeniu dokumentów urzędowych są skłonni do bardziej spontanicznych zachowań komunikacyjnych. Daje się to zaobserwować w analizowanym materiale, ale tylko do pewnych granic. Granice te wyznaczał urząd, a konkretnie jego reprezentant, który przy weryfikowaniu sprawozdania podejmował decyzję o jego akceptacji bądź odrzuceniu. Brak akceptacji corocznych rachunków blokował całą fundamentalną dla społeczności cechowej procedurę elekcji (wyłaniania starszych cechu na kolejny rok). Stąd widoczna ostrożność władz cechu, które do redagowania sprawozdań finansowych albo wyznaczały wieloletnich pisarzy wspólnoty, niezależnie od pełnienia bądź nie w owym czasie funkcji pisarza cechowego, albo zadanie to powierzały pisarzowi miejskiemu (spoza cechu).

Drugie, fundamentalne dla dalszej analizy spostrzeżenie dotyczy faktu, że obie księgi: cechowa i rachunkowa, pozostają ze sobą w zależności, choć są odrębnymi, autonomicznymi dokumentami. Obie też kończą się w zbliżonym czasie, co świadczy o swoistej cezurze w 1780 r. w dziejach cechu piwowarów krakowskich. W księdze

---

⁴ Na podstawie samej księgi cechowej można było zauważyć tylko zmiany rąk pisarskich niekoniecznie motywowane wyborem pisarza, czyli szóstego brata w elicie władz cechowych. Na tej podstawie pojawiła się hipoteza o różnym stopniu wykwalifikowania pisarzy cechowych oraz o aurytecie starszego cechu i dobieranego przez niego notariusza. Ogląd rachunków, pisanych także przez braci cechowych, dzięki porównaniu grafii pozwala jednoznacznie stwierdzić, że osoba wyznaczona w czasie elekcji do redagowania protokołów cechowych nie zawsze cieszyła się wystarczającym poważaniem czy zaufaniem, by można jej było powierzyć zapis rachunków cechowych, przedstawianych w urzędzie miasta.

cechowej pisarze odnotowują coroczny zwyczaj rozliczania się braci starszych w cechu przed wspólnotą, jak w cytacie:

Die 2da Menfis Marty 1735 fefsya fuchedniowa Z Konfenem Jmci P. Lazara DerjaKubowica na ten czas Prezýdenta, na Ktorey Pan ffarzý Cech Zagaiwfzy podlug zwyczaui, upraszal PP. Braci aby go rachunKow wysluchali, || [Marg. 76] taK percepty iaKo diftrybuty, Ktore to rachunKy PP. Bracia nalezyce z wentilowawfzy widzac ze wfzytKa iest ich rzetel. |nosc przyznali ze slufznie. (Ksiega...: 82-83⁵)

Są tu zatem skrócone formuły poświadczające odbyty rytuał przedstawiania wydatków i uznawania ich przez społeczność, łatwo rozpoznawalne dzięki używaniu przez pisarzy leksemów *rachunek/porachunek, quietatione, kwitować/quietować, percepta, ekspensa/ekspens*⁶. O ile jednak poprawność owych rachunków w protokołach cechowych kwituje zwykle notariusz cechu, o tyle sprawozdania finansowe zatwierdza radca miasta. Ilustruje to cytat:

Nirzey podpisany będąc deputowaný do zwýz pokazanych Rachunkow za Rok przeszly 1760. Ktore zobaczywszy percepte wtychze Rachunkach polozonych wspol PP Bracia wzagaione Sefsji przyznali ze iest takowa rzetelnie spisana tudziesz następuia[ca] Expensa Sprawiedliwie polozona. aze się pro Calsa znajduie Złoty trzysta dziewięcdziesiat ý osm groszy cztery ý dwa Szelagi takze na retentach Złoty Sto [dwa] groszy iedýnascie ý dwa Szelagi ktore do wybierania Nalezą takową pilnoscí rekomenduie ý tez Rachunki do Approbacyi ad NBli Magistratum po moiey Probacyi odsilam dzialo się w krakowie w Rezýdencyi JP Starszego dnia 11 februar[y] Roku Panskiego 1761ego Krýstian Jozef Jüngling mppia.

Zatem oprócz księgi cechowej przez okres działalności cechu prowadzone są również osobne księgi rachunkowe. Do owych ksiąg rachunkowych należy również analizowany materiał źródłowy, obejmujący niecałe 20 lat rozliczeń finansowych cechu.

Kompozycja i tematyka podstawowych zapisów w księdze rachunkowej

Mechanizmy kształtowania się języka urzędowego na przykładzie zapisów w sprawozdaniach finansowych uwidaczniają się w pierwszym rzędzie w ich strukturze i treści. W badanej księdze rachunkowej zapisy ułożone są w określonym zwyczajowo porządku, w pierwszej kolejności zgodnie z chronologią rok po roku, w drugiej

⁵ Strony księgi cechu podaje się tu zgodnie z wykonaną transliteracją tekstu, na podstawie skanów i korekty numeracji stron w oryginale. Nie jest natomiast możliwe podawanie stron w przypadku rejestru, ponieważ dokument ten dostępny był autorce jedynie w skanach. Wprowadzenie na ich podstawie numeracji stron, bez weryfikacji z oryginałem, byłoby przedwczesne. Transliterację stosuje się tu z powodów szerszych, związanych ze spójnością edycyjną tych źródeł w wielu już publikacjach na ten temat.

⁶ I. Pałucka-Czerniak, *op. cit.*, s. 315-325 i in.

kolejności w porządku tematycznym (w obrębie zapisów dotyczących jednego roku). Najczęściej rachunki zapisane są na dwóch kartach, o ile udaje się zmieścić na nich wszystkie informacje z danego roku. Pilnuje tego przedstawiciel kancelarii miejskiej, który dwukrotnie przypomina w notce pod rozliczeniem rachunkowym o konieczności przestrzegania zalecanego układu. Porządek treści w rozliczeniu jednego roku jest względnie stały: najpierw następuje tytuł zawierający ogólną informację o podmiocie i przedmiocie zapisu oraz okresie objętym rozliczeniem, następnie pisarze umieszczają informacje o zobowiązaniach podatkowych cechu. W pierwszym rzędzie jest to szczegółowa lub ogólna informacja o zebranych pogłównym oraz składkach suchedniowych (obie należności zbierane są dwa razy w roku, w marcu i wrześniu, ratę wrześniową nazywano także *taxą victualną* lub *na św. Franciszka*). Czasami dodawane są informacje o innych należnościach, zwłaszcza opłatach pobranych z wstępów braci cechowych lub kwotach pozostających na retentach (długach braci wobec cechu). Na drugiej karcie znajduje się relacja z wydatków wspólnoty, związanych z jej funkcjonowaniem. Niekiedy wliczana jest do nich kwota wcześniej zapisanych podatków, jednakże ponadto zawierają one wiele szczegółowych informacji o drobnych należnościach wynikających z dodatkowych opłat. Część tych zapisów ma charakter powtarzalny, część epizodyczny.

Powtarzalność tematyczna i językowa cechuje zapisy bezpośrednio związane z funkcjonowaniem społeczności cechowej w ramach społeczności państwowej (podatki), miejskiej (opłaty dla urzędników miejskich) oraz religijnej (msze św. oraz zwyczaje świąteczne). Są to zjawiska zbieżne z tymi, które obserwowane były w protokołach cechowych. Podobnie też można zauważyć szczególne miejsce informacji związanych z coroczną elekcją, ponieważ w tzw. rejestrze ekspensy w pierwszej kolejności podawane są koszty związane z wyborem nowego składu braci starszych. Ale z zapisów w księdze rachunkowej wynikają nowe informacje dotyczące tego obyczaju. Dowiadujemy się, że starsi cechu po elekcji składali przysięgę w urzędzie miejskim, co wiązało się z dodatkowymi kosztami. Ponadto gdy elekcje przedłużały się, odnotowywano wydatki związane z przebywaniem wszystkich braci w cechu, z *poczęstunkiem* (*konsolacją*). W sprawozdaniach rachunkowych znalazła się także informacja o tym, że stale, dwa razy w roku opłacano wypisanie kwoty podatku i ogłoszenie jej (przez *woźnego* i *trębacza*). Mamy tu zatem ślad istnienia dodatkowego zachowania komunikacyjnego, częściowo tylko powiązanego z elekcją, którego celem było upublicznienie wiadomości o narzuconej kwocie podatku. Z tych samych materiałów źródłowych dowiadujemy się, że prawdopodobnie wyliczenie podatku *czopowego* wiązało się z wypisaniem *młyńskiego*, czyli rejestru opłat za zmielenie zboża potrzebnego do przygotowania słoðu. Opłacanie podatków wiązało się więc z wytworzeniem wielu różnych komunikatów językowych,

ustnych i pisanych, o różnorodnych funkcjach i znaczeniu, których odtworzenie jest częściowo możliwe dzięki analizie rocznych sprawozdań finansowych. Wypada w tym miejscu dodać, że elekcja, ale i inne rytualne zachowania cechu piwowarów krakowskich wiązały się z tym, iż przynajmniej dwa razy w roku opłacano msze św., a w okresie wiosennym odbywały się procesje z okazji Wielkanocy i święta Bożego Ciała⁷. Przeznaczano wówczas drobne sumy dla *dobosza* za bicie w bęben i na poczęstunek dla braci (*za wino*) i czeladników (*za wódkę*). Ostatnie wskazane zjawisko, nieobecne w księdze cechowej, w sprawozdaniach finansowych ilustrują cytaty:

Za Wino na Boże Ciało dla PP. Braci

Zá Wódkę Czeladzi w S. Katarzynę

Za Wódkę dla JP. Braci

Na poczęstowanie Czeladzi, Afsystuiącej na Procef.

Przy okazji rejestrowania wydatków związanych z elekcją wspomina się, że regularnie opłacano również strzelców, czyli braci cechowych, którzy reprezentowali cech w bractwie strzeleckim Krakowa oraz prawdopodobnie samo uczestnictwo cechu w bractwie (powtarzalność sytuacji skutkuje formulicznością zapisu, który przybiera najczęściej kształt wyrażenia: *Stawki na Celestat*). Do tych rozlicznych stałych zobowiązań finansowych społeczności rzemieślniczej Krakowa dochodziły ponadto, być może regulowane zwyczajem, częste honoraria, wypłacane patronom cechu: prezydentowi, sędziemu, syndykowi (sendykowi) oraz sekretarzowi. Sprawozdania finansowe ukazują, że te należności uiszczano jednak raczej nie w gotówce, ale w towarze, którym mogły być napoje alkoholowe (wino, miód, rzadziej piwo), kawa, cukier czy ryby. O zwyczajowym obowiązku informuje również księga cechowa, lecz tylko w sytuacji, gdy patron dodatkowo domaga się daniny, która w danym momencie, zdaniem cechu, jemu się nie należy. Sprawozdania finansowe natomiast pokazują, jak stałym, regularnym i dużym obciążeniem finansowym było zabezpieczanie przychylności rozmaitych patronów cechu. Przy tej okazji pojawia się i stopniowo upowszechnia językowa formuła, wskazująca na rytuał wręczania zwyczajowego podarku: *przy konferencyi za...* (wino, piwo, ryby). W badanym materiale ponadto znalazła się informacja o tym, że za wypisywanie dokumentów urzędowych (nazywanych *mandatami*, *petitami*, *suplikami*, *konkluzyjami*, *kopiami dekretów*, *ekstraktów* czy *listów*) płacono *pisarzom* (w tym precyzowanych przydawkami *celny*, *młyński*), określanych także *agentami* lub *regentami*. Zapisy o tej tematyce świadczą o kolejnym fakcie historycznospołecznym: pisarz cechowy nie był

⁷ Por. R. Hołda, *Boże Ciało. Święto, ceremonia i performans*, „Journal of Urban Technology” 2013, nr 11, s. 61-74.

wystarczająco kompetentny, by wytworzyć niektóre typy potrzebnych wspólnocie dokumentów, z powodu sprawności językowej lub z racji władzy przynależnej do danego urzędu. Najprawdopodobniej za przygotowanie lub poświadczenie urzędowe takiego dokumentu odpowiadać mógł tylko określony urzędnik miejski, który za swoje usługi pobierał opłatę.

W tych powtarzających się adnotacjach utrwaliła się przesłanka o dodatkowych zwyczajach związanych z tworzeniem dokumentów urzędowych strategicznych dla cechu: w złożonych, ważnych ze względów prawnych lub finansowych, trudnych społecznie czy spornych sprawach społeczność cechowa opłacała urzędnika miejskiego, odgrywającego rolę pośrednika między małą wspólnotą rzemieślniczą a władzami (elitą) wspólnoty miejskiej. Wreszcie w rejestrach ekspensy odnotowywano także należności za długi wspólnoty, zwykle ze wskazaniem wierzyciela. Ponadto poza wyżej opisanymi, powtarzalnymi treściami w zapisach mieszczących się w rocznych sprawozdaniach finansowych znalazły się ślady wydatków okazjonalnych, np. dla żołnierzy przeprowadzających egzekucję piwa, za podróże i z okazji wjazdu króla do Krakowa.

Zapisy rachunków cechu piwowarów krakowskich dopełniają więc obrazu obyczajów wspólnoty, jednak językowo i treściowo odbiegają od tekstu redagowanego w księdze cechowej. Przede wszystkim uwidaczniają istnienie pewnej konwencji, porządku sprawozdawania. Ogólny plan poszczególnego dokumentu daje się łatwo zrekonstruować. Musiał on zawierać wyraziste i silnie sformalizowane segmenty delimitacyjne, którymi były tytuł główny (segment inicjalny) i adnotacja o akceptacji przez władze miejskie (segment finalny), obecna w rachunkach coraz częściej w miarę upływu lat. Segmenty wewnętrzne zaś dzielono zwykle ze względu na stałe obowiązki cechu, odnotowywane na lewej karcie (w postaci silnie skonwencjonalizowanych zapisów, coraz dłuższych i większych, a zatem z trudem mieszczących się w zaplanowanej przestrzeni, co skutkowało zaburzeniami w strukturze) oraz na rejestr ekspensy, zapisywany na karcie prawej. Z czasem wzór ów ulegał zniekształceniu, być może na skutek zmiennych okoliczności albo powierzchownej jego znajomości. Radcy miejscy pilnowali jednak zwyczajowego porządku i wymagali tworzenia tekstu zgodnie z przyjętym wzorem formularza.

Formulicznosc zapisów w księdze rachunkowej

Językowa forma zapisów jest dość zróżnicowana. Najbardziej standardowe, konwencjonalne są zapisy zestawień podatkowych, prawdopodobnie przepisywane z urzędowych kwitów. Przesądza to o wysokim stopniu stabilności tej części zachowania językowego. Ilustracją może być fragment zapisu z 1759 r.

Ułożenie Składki Młyńskiej na potrzeby Srodopostną.	Złote	Grosze	Szelą	Retenta
P. Gaworski	Zło 21			
P. Sinkowłki	Zło 1	12		
P. Miernikiewicz	Zło 8	18		
P. Luzarkiewicz	Zło 30	24		
P. Głowczynski	Zło 10			
P. Benedykt	Zło 16	10		8.
P. Czubinski	Zło 14	6		
P. Pucek	Zło 14			
P. Musiałowicz	Zło 7	18		
P. Rutterowa	Zło 4	6		

Zestawienia tabelaryczne, które dominują w tej części, w ciągu dwudziestu dwóch lat ulegają stopniowym zmianom, ale choć są ogólnie bardzo ciekawe ze względów historycznych, nie dostarczają wielu treści o przekształceniach formy językowej⁸. Formuliczność tej części sprawozdania jest bardzo wysoka, co przekłada się na stereotypowość i szablonowość w wyrażaniu treści. Można jednak pochylić się nad kwestią dość zmiennego nazewnictwa zawartych w tej części zobowiązań finansowych. Warto też zauważyć, że kolejność wykazywanych w zestawieniach osób nie jest kolejnością alfabetyczną ani najprawdopodobniej nie odzwierciedla pełnego składu członków wspólnoty. Trzeba podkreślić, że odchodzenie od formulicznego zapisu i układu skutkuje uwagami urzędnika miejskiego, który podkreśla, że:

Rachunki Percepty iako wyzey y Expensy tegoroczney Zgromadzenia Sławetnych Piowa-
wa;|row Mieszczan krakowskich czytałem y weryfikowałem, [...] Dnia 13 marca Roku Pań
1780 Jozef Kajetan Wałkanowki R.K. [...] Item 20 1780 Dnia 17 kwietnia Sław. kamienski
na ow czas Zgromadzenia Piwowarskiego Starszy napisał ex opposito Rachunki swoje iako
nizey, ktore na Sefsyi w Ratuszu krakowkim przy Deputowanym y wszytkich zgromadzo-
nych Sław Piwowarach MM Krakę były tak Per:| cepty iako y expensy likwidowane [...].

NB Na potym dla regularnosc Percepta na iedney Stro:|nie expensa ex opposito na
drugiej Stronie pisanabydz powinna [...] ||

Jak widać w przytoczeniu, korekta sprawozdania wymagała stawienia się członków społeczności cechowej w ratuszu (w urzędzie miejskim) oraz skutkowałą uwagą na temat sposobu zapisu w założeniu zgodnego z układem ma – winien (wpływy – wydatki). Jednak z czasem liczba odnotowywanych wydatków rosła i utrzymanie zalecanego układu wymagało redukcji treści bądź ich kondensowania, zwłaszcza w rejestrach ekspensy.

⁸ Na pewno warto prześledzić skład wspólnoty odnotowany w sesjach elekcyjnych w księdze cechowej oraz skład osób wymienianych w składce młyńskiej, a także zmiany w wielkości opłat.

Znacznie więcej nietypowych, niekonwencjonalnych form językowych uwieczniły relacje z rocznych wydatków, zatytułowane zwykle podobną formułą do cytowanej: *Regestr Expensy Cechowej tak na Poglowne iako tez y na taxę dla W.J Pana Podwoiewo:|dzego y na rozne potrzeby Cechowe R.P. 1758*. Wydatki te były bowiem bardziej zależne od zmieniających się uwarunkowań społecznych, od możliwości wspólnoty i mniej sformalizowanych zasad współlistnienia we wspólnocie miejskiej. Zawierają one zwięzłe, zwykle wyrażone równoważnikiem zdania określenie tematu zapisu w rozmaitej formie, ale stanowiącej dopełnienie do leksemu *expensa: od czego...* (np. *Od Juramentu PP. Starszych*), *pro...* (*Pro honorario Sz. JmCi P. Prezydentowi przy. Juramencie*), *komu...* (*Dwiema Strzelcom*) lub *za co* (*Za Extrakt Procefsu*), a także *na co* (*Na Mszą o Duchu Przenayswiętzym*) oraz *czego* (*Prowizyi JmCi P. Mysłowskiemu*). Dominują zatem proste konstrukcje dopełnieniowe, niekiedy rozszerzone do dwóch elementów składowych, np. *za co... na co* (*Za papier stemplowany na memoryały y Pettita*) lub *komu... od czego* (*JmCi Panu Prezydentowi od Juramentu*). Kilkakrotnie pojawia się też konstrukcja *w sprawie z kim, czym* (*W sprawie z JP. Sienkowskim*), a także *według czego* (*Według Rewersu JP. Exactora vulgo Miodowego nazwanego Złott.*). Znacznie rzadziej występują imiesłowowe równoważniki zdania (*Wykonywaiąc Jurament na Starszenstwo*) oraz zdania z czasownikiem w formie osobowej lub bezosobowej (*Dołożyłem do Składki z kontrowersyi, Dopłaciłosie do nowych swic*). Na podstawie analizy leksyki używanej do określania wydatków można mówić o mocno zawężonym, dość wyspecjalizowanym tematycznie zasobie leksykalnym, w którym jednak dominują wyrazy pospolite, a nie terminy prawne czy ekonomiczne. Zwraca uwagę powtarzalność struktur składniowych i nazewnictwa dotyczącego zobowiązań finansowych. Z powodu objętości artykułu w tym miejscu zostaną omówione szczegółowo tylko dwa podstawowe obyczaje językowe, uobecniające się w tym segmencie *regestru*, ze szczególnym uwzględnieniem treści zupełnie nowych w stosunku do już opracowanego materiału, obecnego w protokołach cechowych⁹.

Sprawozdania finansowe pozwalają zatem wnioskować o rytuałach komunikacyjnych, obowiązujących w mieście, związanych z pozyskiwaniem i upublicznianiem/ogłaszaniem informacji. Wszystkie wskazane obyczaje językowe małej wspólnoty miejskiej związane były ze stałą, cykliczną koniecznością rozliczania się we wspólnocie oraz przedstawiania efektów tych rozliczeń w postaci sprawozdania finansowego

⁹ Zagadnienie formułowości języka protokołów cechowych autorka porusza w publikacji *Stabilność i wariantywność...*, zwłaszcza w rozdziałach 6 i 7, samych zaś rachunków dotyczy podrozdział 7.2.8, w którym znalazła się m.in. charakterystyka leksyki powiązanej tematycznie z wyrażaniem treści na temat rachunków rocznych w cechu i predestynowanej gatunkowo do sprawozdawania tych treści. Do wyrazów najczęściej wyzyskiwanych do opisu rachunków należą m.in. leksemy: *percepta, ekspensa, wydatek, rachunek/porachunek, kalkulacja, remanent* oraz *pretensja*.

przedstawicielowi władz miejskich. Tym samym urzędnicy miejscy pozyskiwali ścisły wgląd w dochody i wydatki społeczności rzemieślniczej, czyli kontrolowali jej skuteczność działania i sprawdzali poprawność odprowadzania podatków. Przy okazji oprócz stałych zobowiązań cechu sprawozdania finansowe notują wiele doraźnych potrzeb wspólnoty. Są one wykazywane zwykle w kolejności nieuporządkowanej, jakby ich zestawienie powstawało na skutek wypowiedzania się różnych członków społeczności lub na podstawie luźnych notatek. Jednakże okazuje się, że radca miejski odradza tak drobiazgowo zapisywanie wydatków cechowej społeczności. W 1774 r. pisze bowiem:

Rachunki Zgromadzenia Sław. PP Kaczmarzow mm. krak. z Roku 1774 skonczone w Roku niniey: | szym 1775. in Martio produkowane tak Percepty iako y Expensy przeyrzałem, w których omýlenie się w Summaryuszach doszedłem iest [lequitur retro ad figem]. Przeto to zweryfikowawszy powinno zostawac Superaty w Skarbie Złot. Pol. Czterysta Pięćdziesiąt Osm gr 27. Dico ł 458 gr 27. Na potým lepszym porządkiem pomienione Regestra powinny byǳ pisane to iest percepta na ie: | dney a expensa na drugiey Stronie. Podatek zas Pogłownego a parte albo z drugiey Strony tego Regestru. Składek tu Suchedniowych, ani zadnych innych Percept nie znajduie się. Z Expensą mniej potrzebna na potym aby się stali PP. Starsi n ie narzowali. Aetere Rachunki qua Deputat approbiuję y podpisuję Datt w kradkę φ 11 Marca R.P. 1776 Jozef kajetan Wałkanowfki R.k. mpp.

Urząd miejski nie był zatem zainteresowany rejestrem wszystkich obciążeń, wydatków społeczności rzemieślniczej (co wynikało z praw i artykułów cechowych), a jedynie tymi, które wynikały z określonych zobowiązań wspólnoty miejskiej. Naturalne dążenie społeczności do rejestrowania wszystkich wydatków było modyfikowane zewnętrznie przez urzędnika miejskiego, który nakazywał trzymać się określonego porządku tekstu i ograniczał jego zawartość treściową, niezależnie od stanu faktycznego. Mechanizmy kształtowania się języka urzędowego w dokumentach małej wspólnoty cechowej zatem zależały bezpośrednio od wymogów urzędu, a wszelkie odmienności wynikały z różnej sprawności komunikacyjnej notariusza. W tym miejscu wypada za Henrykiem Samsonowiczem powtórzyć, że zgromadzenia cechowe były jednym z elementów hierarchii społecznej miasta, współtworzyły tę strukturę i od niej zależały:

W Polsce cechy były importem, który przyjmował się w skali szerszej dość późno, dopiero w ciągu XV i pierwszej połowy XVI w. Działać zaczęły w trzech sferach. Ich rola gospodarcza, zawodowa w warunkach dużego znaczenia szlachty, rozwiniętego rzemiosła dworskiego, słabości miast – nie była ani jedyną, ani najważniejszą przyczyną korporacji. Przynajmniej równorzędną stanowiły potrzeby stworzenia wspólnot społecznych możliwie dogodnie dla siebie usytuowanych w hierarchii ludności miejskiej. Trzecim – też chyba nie mniej ważnym czynnikiem – była działalność władz usiłujących zorganizować różne grupy społeczne i poddać je swojej kontroli¹⁰.

¹⁰ H. Samsonowicz, *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce: mity i rzeczywistość*, „Przegląd Historyczny” 1984, nr 75/3, s. 565.

Zapisy w *Regestrze pogłównego jako też i składki różnej* z lat 1757-1779 ukazują skutki poddawania kontroli urzędowej sprawozdań finansowych. Dokumentują następujące obyczaje komunikacyjne wynikające z obowiązków finansowych małej wspólnoty cechowej: 1) powierzanie wykonania zapisów w księdze rachunków rocznych notariuszom o większym doświadczeniu i autorytecie; 2) przestrzeganie wzorów narzucanych przez urzędników miejskich – formulicznosc zapisów wyrażała się w zachowywaniu względnie stałej kompozycji tekstu, odstępstwa od niej były wskazywane przez osoby z urzędu miejskiego jako powody błędów w obliczeniach; 3) silne skonwencjonalizowanie kompozycji tekstu i języka w partiach zapisu opartych na dokumentach z urzędu miasta (kwitach czopowego, taksach) i rozluźnienie sposobu językowego wyrażania treści w zestawieniu pozostałych obciążeń finansowych; 4) dążenie do kondensacji treści powtarzalnych, zwłaszcza dotyczących zachowań mocno zrytualizowanych, takich jak coroczny *jurament* starszych braci cechowych; 5) dążenie do precyzji w wyrażaniu informacji o poniesionym wydatku – wskazywano zarówno osoby, jak i powód opłaty oraz jej sposób realizacji, choć forma językowa była różnorodna w poszczególnych zapisach. Warto również dodać, że księga rachunków rocznych uzupełnia obraz obowiązków finansowych cechu piwowarów krakowskich nie tylko o typowe zobowiązania wobec państwa i miasta, ale również o zwyczajowe wypłacanie honorarium urzędnikom miejskim, zarówno w gotówce, jak i w towarze.

Na ogół w charakterystykach różnych zachowań językowych przypisuje się im lub domniemywa się, że mają charakter spontaniczny i jednorazowy. Tymczasem w rzeczywistości jest tak, że w przypadku zachowań językowych uwarunkowanych administracyjnie w małej wspólnocie miejskiej w XVIII w. miejsca na spontaniczność i swobodę wyrażania treści jest niewiele lub nie ma wcale. Wzorcotwórcze dla tych działań są dyspozycje wydawane przez przedstawicieli władzy miejskiej, którzy dążą do standaryzacji opisu wydatków. Uporządkowane sprawozdawanie finansów wspólnoty pozwala bowiem na łatwiejsze kontrolowanie cechu i sterowanie nim poprzez weryfikowanie wypełniania przez niego obowiązków narzucanych przez władze zwierzchnie.

Bibliografia

Materiał źródłowy

Księga cechu piwowarów krakowskich z lat 1729-1780, Ossolineum, sygn. 12994/II.
Regestr pogłównego jako też i składki różnej, Akta Miasta Krakowa, sygn. 3114.

Literatura przedmiotu

Banderowicz K., *O stylu urzędowym poznańskich archiwaliów doby średniopolskiej*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 37-46.

- Bieniarzówna J., Małecki J.M., Mitkowski J., *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 1992.
- Broniszewski M., *Rozwój podmiotów ekonomii społecznej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem regionu opolskiego – uwarunkowania instytucjonalno-organizacyjne*, „*Ekonomia Społeczna*” 2016, nr 2, s. 38-47.
- Cybulski M., *Norma języka literackiego wobec normy rękopiśmiennych tekstów urzędowych z XVII wieku*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin 1992, s. 17-28.
- Dryja S., *Podatki i opłaty pobierane od piwowarów krakowskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku: Reforma czopowego z czasów panowania Stefana Batorego i jej wpływ na piwowarstwo krakowskie*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” 2017, nr 78, s. 67-94.
- Dryja S., *Słownik biograficzny słodowników, piwowarów i karczmarzy krakowskich 1501-1655*, Kraków 2018.
- Dryja S., Sławiński S., *Mała encyklopedia piwowarska Krakowa i Kazimierza w wieku XVI i pierwszej połowie wieku XVII. Studia z dziejów piwowarstwa Krakowa i Kazimierza z uwzględnieniem problematyki Kleparza i przedmieść*, Kraków 2018.
- Frączak P., *Szkic do historii ekonomii społecznej w Polsce*, http://www.owes.info.pl/biblioteka/11_fraczak_historia.pdf [dostęp: 20.04.2020].
- Gajda S., *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole 2004, s. 19-31.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Czopowe [dostęp: 20.04.2020].
- Goryszewski R., Kotowska E., *U źródeł teorii i praktyki finansów publicznych. Cz. III: Finanse publiczne w ujęciu wybranych ekonomistów klasycznych*, „*Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*” 2012, nr 2, s. 148-152.
- Hołda R., *Boże Ciało. Święto, ceremonia i performans*, „*Journal of Urban Technology*” 2013, nr 11, s. 61-74.
- Kość J., *Księgi miejskie jako źródło do historii odmian polszczyzny*, [w:] *Odmiany polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin 1992, s. 39-48.
- Lech-Kirstein D., *Księgi cechowe miasta Opola jako cenne źródło nazw osobowych*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Giefing, M. Graf, Poznań 2010, s. 609-620.
- Malinowska E., *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, [w:] *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków 2013, s. 167-486.
- Marczyk K., *Standaryzacja struktury protokołów rozpraw w księgach sądowych birżańskich*, [w:] *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. M.T. Lizisowa, Kraków 2005, s. 201-211.
- Michalewska M.T., *Język polskich protokołów woźnickich XVII w. Część I*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” CCCCXLV, *Prace Językoznawcze*, z. 51, Kraków 1977.
- Michalewska M.T., *Terminologia administracyjno-prawna w XVII-wiecznych księgach: cechowej i miejskiej miasta Woźnik*, „*Kwartalnik Opolski*” 1970, nr 3, s. 68-83.

- Pałucka-Czerniak I., *Stabilność i wariantywność języka protokołów w „Księdze cechu piwowarów krakowskich z lat 1729-1780” w ujęciu genologicznym i pragmatyngwistycznym*, Zielona Góra 2017.
- Piętkowa R., *Gatunki stylu urzędowego – wzorce i realizacja*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. I: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2000, s. 96-108.
- Samsonowicz H., *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce: mity i rzeczywistość*, „Przeгляд Historyczny” 1984, nr 75/3, s. 551-567.
- Siuciak M., *Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego*, [w:] *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Białystok 2011, s. 285-298.
- Suproniuk J., *Policja miejska i przepisy policyjne w Polsce XIII-XVI w.*, „Roczniki Dziejów Historycznych i Gospodarczych” 2006, nr 46, s. 25-88.
- Wiśniewska H., *Kultura językowa rzemieślników przemyskich w XVII wieku*, [w:] H. Wiśniewska, *Język polski na ziemiach ruskiej i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI-XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 41-56.
- Wojtak M., *Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole 2004, s. 131-141.
- Wojtak M., *Styl urzędowy*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993, s. 147-162.
- Woźniak E., *Elementy stylu urzędowego w „Księdze cechu szewców” w Pabianicach (1561-1783)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1998, t. XLIII, s. 145-158.
- Woźniak E., *Sposoby identyfikowania osób w dwóch pabianickich księgach cechowych (XVI-XVIII w.)*, „Onomastica” 2001, XLVI, s. 221-243.
- Żurawska-Chaszczewska J., *Obyczaje rzemieślnicze i ich odbicie w polszczyźnie historycznej*, [w:] *Język. Religia. Tożsamość*, t. I, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Głogów 2007, s. 77-89.

Mechanizmy kształtowania się języka urzędowego w dokumentach małej wspólnoty cechowej (na materiale *Regestru pogłównego jako też i składki różnej z lat 1757-1779*)

Streszczenie: Artykuł omawia obyczaje językowe utrwalone w rękopisie *Regestr pogłównego jako też i składki różnej z lat 1757-1779*. Informacje zestawione są z drugim tekstem źródłowym również rękopisem: *Księgą cechu piwowarów krakowskich z lat 1729-1780*. Analiza prowadzi do wniosku o powierzaniu obowiązku wykonania zapisów w księdze rachunków rocznych notariuszom o większym doświadczeniu i autorytecie, przestrzeganiu wzorów narzucanych przez urzędników miejskich, silnym skonwencjonalizowaniu kompozycji tekstu i języka w partiach zapisu opartych na dokumentach z urzędu miasta i rozluźnieniu sposobu językowego wyrażania treści w zestawieniu pozostałych obciążeń finansowych, dążeniu do kondensacji wyrażania treści powtarzalnych, zwłaszcza dotyczących zachowań mocno zrytualizowanych, dążeniu do precyzji w wyrażaniu informacji o poniesionym wydatku.

Słowa kluczowe: obyczaj, język, wspólnota komunikatywna, finanse, cechy, rzemiosło, XVIII w.

Mechanisms of creating an official language in the documents of a small guild community (on *Regestr pogłównego jako też i składki różnej* from 1757-1779)

Summary: The article discusses language customs recorded in the manuscript of *Regestr pogłównego jako też i składki różnej* from 1757-1779. The information is confronted with the second source text also a manuscript: *Księga cechu piwowarów krakowskich z lat 1729-1780*. The analysis leads to the conclusion that the obligation to make entries in the book of annual accounts should be entrusted to notaries with greater experience and authority, of compliance with formulas imposed by city officials, strong conventionalization of the composition of the text and language in record parts based on documents from the city office and loosening of the language expression in the statement of other financial burdens, in the pursuit of condensation of expressing repetitive content, especially regarding highly ritualized behaviours, in the pursuit of precision in expressing information on the incurred expenditure.

Keywords: custom, language, communicative community, finance, guilds, crafts, 18th century